

Кучерук О.А. Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики// Українська мова й література в школі. –.2013. - № 6. – С.20-24.

Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики

Оксана Кучерук,

доктор педагогічних наук, доцент

Житомирського державного університету імені Івана Франка

УДК 371.321:801.8

У статті на основі аналізу наукової літератури розглянуто теоретико-методологічні питання розвитку особистісно орієнтованої лінгводидактики, що визначають методологічні орієнтири вченого і вчителя-дослідника. Висвітлено сучасні методологічні підходи та характерні для них ключові поняття, використання яких необхідне в процесі особистісно орієнтованих лінгводидактичних досліджень. Наведено відповідні принципи наукового осмислення суперечливих тем теорії і практики навчання української мови. Зосереджено увагу на методах, важливих для наукового розв'язання освітніх проблем лінгводидактичного спрямування. Окреслено перспективні методологічні питання лінгводидактики, дослідження яких сприятиме розвитку її методології.

Ключові слова: *особистісно орієнтована лінгводидактика, методологія лінгводидактики, методологічні підходи до лінгводидактичного дослідження, методологічні принципи лінгводидактичного дослідження, методи педагогічного дослідження, методологічна культура дослідника, лінгвометодична система.*

В статье на основе анализа научной литературы рассматриваются теоретико-методологические вопросы развития личностно ориентированной лингводидактики, что определяют методологические ориентиры ученого и

учителя-исследователя. Освещаются современные методологические подходы и характерные для них ключевые понятия, использование которых необходимо в процессе лично ориентированных лингводидактических исследований. Наведены соответствующие принципы научного осмысления противоречивых тем теории и практики обучения украинскому языку. Сосредоточено внимание на методах, существенных для научного решения образовательных проблем лингводидактической направленности. Намечены перспективные методологические вопросы лингводидактики, исследование которых будет содействовать развитию ее методологии.

Ключевые слова: *лично ориентированная лингводидактика, методология лингводидактики, методологические подходы к лингводидактическому исследованию, методологические принципы лингводидактического исследования, методы педагогического исследования, методологическая культура исследователя, лингвометодическая система.*

In article on based analysis of scientific literature we have reviewed the theoretical and methodological issues of personality oriented linguodidactic that determine scholar's and a teacher-researcher's methodological orientations. It was highlights the current methodological approaches and their characteristic key concepts required for use in personal linguodidactic oriented research. There was presented the relevant principles of scientific understanding of controversial topics of the theory and practice of teaching the Ukrainian language. There was focused attention on methods of importance to the scientific resolution of educational problems linguodidactic direction. In the article outlines promising methodological issues linguodidactic, the studies of which contribute to the development of the methodology.

Key-words: *personality-oriented linguodidactic, methodology of linguodidactic, of linguodidactic methodological approaches to research,*

methodological principles of linguodidactic research, methods of pedagogical research, methodological culture researcher, linguometodical system.

У час становлення нової методологічної культури наукової діяльності процес наукового осмислення змін, що відбуваються в україномовній освіті, потребує врахування сучасних тенденцій теорії навчання української мови. Вітчизняні лінгводидактики здійснюють пошуки нових методологічних принципів та підходів до студіювання освітніх проблем з позицій антропологічної парадигми. Належний розвиток відповідних теоретичних досліджень тісно пов'язаний з науковим завданням розкрити методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики.

Аналіз наукової літератури, присвяченої теоретико-методологічним питанням лінгводидактики, свідчить, що в працях вітчизняних і зарубіжних учених (О. Біляєв, Г. Богін, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. О. Леонтьєв, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, А. Щукін та ін.) наведено положення, які можуть стати підґрунтям до розв'язання наукових завдань особистісно орієнтованої лінгводидактики. Зокрема, В. Кононенко зазначає, що без опори на національно-мовний компонент неможливо створити ефективну модель навчання мови, "етнолінгвістичний підхід лягає в підвалини національної мовної освіти" [4, с. 438-439]. К. Климова стверджує, що в основу дослідження комунікативної мовної особистості покладено діалектичну філософську методологію, завдяки якій аналіз явищ процесу мовнокомунікативної діяльності майбутніх учителів набуває наукової обґрунтованості й цілеспрямованості, а методична система формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів – дієвості [3, с. 13]. О. Митрофанова констатує про культурологічне, культурознавче спрямування в навчанні іноземної мови, що становить нову парадигму методики як науки, культурознавча парадигма лінгвометодики включає дидактично цінну

культурологічну теорію і ефективно функціонуючу методичну модель навчання міжкультурної взаємодії [7, с. 181-189]. І. Рум'янцева пропонує нову інтегративну теорію мовлення в єдності всіх його сторін (мовної, психічної, фізіологічної, діяльнісної), а також побудовану на основі цієї теорії систему навчання іноземного мовлення, характерною особливістю наукового пошуку цієї вченої є застосування акмеологічного підходу в дослідженні мовленнєвого розвитку [9, с. 10-14]. Увага вчених до теоретико-методологічних питань лінгводидактики є закономірною, адже одне з важливих завдань кожного дослідника – це визначення методологічних засад його наукової роботи. Водночас потрібно констатувати, що в сучасних лексикографічних працях з методики навчання української мови [5; 11] поняття "методологія лінгводидактики" не визначено. Студіювання науково-методичних публікацій дало змогу визначити актуальність дослідження методологічних підходів і принципів особистісно орієнтованої лінгводидактики для розв'язання сучасних лінгвометодичних проблем.

Мета статті – розкрити методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики. **Завдання цієї роботи:** виділити особливості основних методологічних підходів особистісно орієнтованої лінгводидактики, окреслити методологічні принципи сучасної лінгводидактики і методи їх реалізації в процесі наукового розв'язання реальних освітніх проблем щодо навчання української мови як рідної.

Сьогодні антропологічна парадигма значною мірою впливає на формування пізнавального образу вітчизняної лінгводидактики. Становлення особистісно орієнтованої лінгводидактики є реакцією дослідників на кризу системно-структурної методики навчання української мови, на пріоритетні освітні тенденції та на поживлення інтересу мовознавців до мовної особистості. Науковий поступ сучасної лінгводидактики супроводжується переосмисленням методологічних орієнтирів для науки і практики. У контексті сказаного проблемне поле лінгводидактики потребує перегляду

концепцій, характерних для традиційної методології наукових досліджень, і нового сприйняття методологічного інструментарію. Цілком слушно О. Новиков і Д. Новиков тлумачать методологію як учення про організацію продуктивної діяльності [8, с. 6]. На основі узагальнення інтерпретацій поняття "методологія" визначимо *методологію лінгводидактики* як учення про наукову організацію процесу набуття лінгводидактичних знань і практичного застосування їх у дослідницькій роботі для розв'язання наукових завдань щодо мовної освіти.

Безумовно, у методологічних засадах наукового дослідження лінгвометодичних проблем мають відобразитися і загальнофілософські уявлення про методологічні підходи, методи, їх зв'язки з принципами пізнання, і розуміння підходів, вихідних положень, методів, які розроблюються в контексті загальної та конкретної наукової методології. В особистісно орієнтованій лінгводидактиці застосовуються різні *методи педагогічного дослідження*: змістовий аналіз науково-теоретичних концепцій, контент-аналіз навчальної літератури, метод аналізу конкретних випадків, моделювання навчально-виховних ситуацій, анкетування, метод експертних оцінок, педагогічний експеримент та ін. Основна мета вибору методів для проведення конкретного лінгводидактичного дослідження полягає в тому, щоб їх комплекс давав досліднику змогу робити узагальнення й висновки, співвідносні з метою і завданнями наукової праці. Принагідно підкреслити, що метод аналізу лінгводидактичних знань у науковій роботі має поєднуватися із синтезом різних підходів, пояснень та ін. З огляду на *принцип креативності*, що є одним із важливих принципів дослідження лінгводидактичних проблем, наукове творче синтетичне мислення передбачає продуктивне застосування оригінальних ідей для досягнення наукових цілей відповідно до власних когнітивних стилів і стилів наукової діяльності.

Визначальним на сьогодні є розв'язання лінгвометодичних проблем крізь призму особистісного виміру носія мови. Тому актуалізується

антропологічний підхід до наукового дослідження процесу формування мовної особистості. Для застосування цього підходу в наукових студіях з теорії і практики навчання української мови як рідної характерна реалізація методологічного *принципу антропоцентризму*. Загалом принцип антропоцентризму в лінгводидактиці передбачає увагу до формування й розвитку людини як патріотично налаштованої і духовно багатой мовної особистості. Зокрема, цей принцип дослідницької діяльності орієнтує розглядати учня (студента) як мовну особистість, а дидактичний текст як продукт мовленнєвої діяльності людини, який становить суб'єктивну модель дійсності, що відображає авторську аксіологічну позицію, ціннісні уявлення, переконання автора (до слова, автором тексту може бути і учень чи студент). Отже, реалізація названого принципу передбачає увагу до мовної особистості учня (студента), до мовних особистостей співрозмовників як учасників живого дискурсу, до мовної особистості автора тексту, а також до мовних особистостей персонажів як суб'єктів внутрішньотекстової комунікації. Розвитку методології сучасної лінгводидактики сприяють дослідження системно-структурних рівнів феномена мовної особистості. Найбільш поширена модель мовної особистості, розроблена Ю. Карауловим: вербально-семантичний рівень, або лексикон особистості, що в широкому розумінні передбачає й граматичні знання особистості; мовно-когнітивний рівень, який відображає культуру особистості; мотиваційний, або рівень діяльнісно-комунікативних потреб (прагматикон особистості). Автор цієї концепції виходить із того, що мовна особистість є сукупністю (і результатом) здібностей людини до створення і сприймання мовленнєвих продуктів [2, с. 175–245]. Використання антропологічного підходу потребує врахування персональних когнітивно-навчальних стилів учнів, що дасть змогу реалізувати освітню ідею "як навчати всіх по-різному".

Для методології особистісно орієнтованої лінгводидактики має значення *культурологічний підхід*, що передбачає розглядати мову як інструмент

пізнання й розуміння особистістю духовних смислів культурних явищ, джерело збагачення соціокультурного й лінгвокультурологічного досвіду учня, засіб міжкультурного спілкування й духовно-естетичного виховання. У контексті цього підходу необхідно зосередитися на соціокультурних знаннях (зокрема поняттях культура, духовність, культура мовлення та ін.), різних соціокультурних мовленнєвих ситуаціях і соціокультурній ролі діалогічних методів навчання, що визначає важливість *соціокультурного принципу* наукового дослідження питань формування культурного, духовно багатого, сповненого патріотизму носія мови, здатного здійснювати ефективне мовленнєве спілкування засобами української мови. Процес формування культурної соціально адаптованої мовної особистості ґрунтується на певних цінностях. З огляду на це для методології особистісно орієнтованої лінгводидактики характерний *аксіологічний підхід*, що потребує дослідження теорії і практики навчання української мови як рідної у площині цінностей. Для цього підходу властиві базові поняття: цінність, оцінка, ціннісні орієнтації, ціннісне сприйняття тексту (дискурсу). Дотримання *аксіологічних принципів* у лінгводидактичному пізнанні передбачає виявлення цінностей (позитивно значущих явищ), які впливають на якість мовної освіти, серед них мають місце цінності загальнолюдської, національної, етнічної культури.

У процесі організації наукового осмислення лінгвометодичних проблем із позиції формування мовної особистості дослідження певного питання, пов'язаного з теорією і практикою навчання української мови, буде цілісним і запитаним лише тоді, коли доцільно студіюватиметься як змістовне відгалуження проблеми формування мовної особистості. Досягти цього допомагає *метод системного аналізу*. Методологія такого дослідження базується на *принципі системності*. Отже, методологічну функцію в науковому розв'язанні проблем сучасної лінгводидактики відіграє системний аналіз, який ґрунтується на ідеї, що лінгвометодичні факти як система пов'язані між собою відношеннями та взаємодіють із зовнішнім середовищем

як метасистемою. Методологічною основою системного аналізу визнано *системний підхід*, що визначає стратегію теоретичного та практичного дослідження об'єкта як системи. Метод системного аналізу передбачає наукове моделювання. У нових умовах осмислення лінгвометодичних проблем особливого значення набуває моделювання складної динамічної системи лінгвометодичного характеру, тобто побудова узагальненої лінгводидактичної моделі досліджуваного лінгвометодичного об'єкта як системи, яка змінюється й розвивається. Така модель відображає чинники впливу й взаємозв'язки між структурними елементами системи, дає змогу заглибитися в її суть і створити візуальний образ. Використання *методу моделювання лінгвометодичних систем* з позицій принципу особистісно орієнтованого навчання дасть змогу утвердити цей принцип у лінгводидактиці.

Системний підхід до розроблення проблем особистісно орієнтованої лінгводидактики й обґрунтування шляхів їх розв'язання – це неподільна єдність способів цілісного розгляду сукупності методичних явищ і процесів, що потребує аналізувати її (сукупність) як *систему* взаємозв'язаних компонентів, необхідних для формування мовної особистості, здатної володіти кількома компетентностями. Основним завданням системного підходу до організації наукового дослідження мовної освіти є ситуативне проектування комплексу форм, методів, засобів навчання і створення навчальних технологій як систем. Аналіз теорії і практики україномовної освіти показує, що використання системного підходу до сукупності форм, методів, засобів навчання дає змогу вивчити їх як навчально-методичну систему й убезпечує від надмірної випадковості в проектуванні й організації процесу навчання, веде до побудови його на основі вибраної лінгводидактичної моделі і спрямовує на комплексну їх реалізацію в межах навчальної технології. Системна стратегія лінгводидактичних досліджень потребує розгляду навчально-методичних систем у розвитку й

функціонуванні. Функціональний аспект стосується вивчення взаємодії, ролі методичних фактів, які входять у певну систему, цілеспрямовано використовуються в межах навчальних технологій, впливають на їх результативність, забезпечуючи реалізацію основних функцій мовної освіти – навчання, розвиток і виховання мовної особистості. Одним із ключових понять сучасної лінгводидактики є особистісно орієнтована лінгвометодична система. Відповідно до ідей системного підходу, зі структурно-функціонального погляду *лінгвометодична система* – це не просто механічний набір навчально-методичних компонентів, спрямованих на формування мовної особистості, а кожного разу якісно нове, цілісне явище, що характеризується внутрішніми відношеннями між компонентами, зв'язками їх із зовнішнім освітнім середовищем та виражається в різних формах. Цілісність лінгвометодичної системи забезпечується відповідністю її складників навчально-виховним цілям, змісту й конкретній ситуації застосування в межах мовної освіти. Функціональне призначення може виступати основою для диференціювання лінгвометодичних систем. У понятті навчальної лінгвометодичної системи діалектично поєднуються ознаки загального, специфічного й індивідуального. Категорія *загального* пов'язується із загальнологічними й загальнопедагогічними аспектами (зокрема методами), а також зі спрямуванням навчально-методичної системи на досягнення загальних освітніх цілей, які стосуються всіх учнів, *специфічного* – з методиками, властивими лише навчанню мови, *індивідуального* стосується методичних знахідок, авторських навчальних технологій і методик, а також спрямування їх на досягнення індивідуальних цілей школярів шляхом розвитку персональних когнітивно-навчальних стилів.

Для ефективного дослідження сучасних лінгводидактичних проблем системний підхід має використовуватися в комплексі з іншими науковими підходами. Зокрема, до методологічних основ педагогічного дослідження відносять *діяльнісний підхід*. Цей підхід, за потрактуванням в "Енциклопедії

освіти", означає виявлення й опис тих способів дії, які повинні привести до розкриття змісту поняття в навчальному матеріалі й повноцінного засвоєння відповідних знань [1, с. 500]. Діяльнісний підхід у науковій роботі характеризується евристичними можливостями. У лінгводидактичному дослідженні зазначений підхід виражається в термінах мети, дії, способу (методу), контролю, а також пов'язаний із внутрішніми компонентами навчальної діяльності, тобто мисленневими операціями, якими вона здійснюється. Реалізація діяльнісного підходу передбачає конструювання способів дій як системи навчальних завдань для досягнення очікуваних результатів.

Взаємозв'язок системного й діяльнісного підходів у лінгводидактичному дослідженні виявляється в понятті функціональної навчально-методичної системи, яка активізує діяльність учнів відповідно до навчальних цілей. Власне, навчальна діяльність має синергетичну природу (синергізм у перекладі з грецької мови – пов'язаний із взаємодією, співпрацею). Для *синергетичного підходу* базовими є поняття: хаос, біфуркація, самоорганізація, відкритість, нелінійність та ін. Цей підхід і його принципи в дослідницькій діяльності реалізуються за допомогою *діалогічних методів, методу побудови фреймових моделей* тощо. Поєднання названих підходів набуває системно-синергетичного характеру й потребує конкретно-наукового дослідження лінгвометодичної системи як такої, що самоорганізується, виникає в результаті співдії декількох різних чинників і змінюється в освітніх умовах випадковості. У такий спосіб утверджується *системно-синергетичний підхід* як методологічний орієнтир дослідження лінгводидактичних проблем, пов'язаних із освітніми лінгвометодичними системами, які самоорганізуються, розвиваються, є відкритими, нелінійними, складноорганізованими. Визначення цього підходу зумовлено кількома чинниками: реальною недостатністю застосування системного підходу для організації і проведення лінгводидактичного дослідження, поширенням

спрощеної реалізації вченими системного підходу, інтенсивним розвитком у філософії освіти синергетичних ідей, об'єктивною потребою доповнення традиційних положень системного підходу в наукових дослідженнях синергетичним підходом і трансформації їх у системно-синергетичний підхід. Учені, порівнюючи класичний системний і системно-синергетичний підходи до освітнього процесу, наводять переваги **системно-синергетичного підходу**: увага зосереджується не стільки на статичному стані педагогічних систем, їх морфологічному аспекті, а спрямована на процеси руху, розвиток і руйнування систем, їх структурних переходів; пов'язаний з динамічним хаосом, процесами самоорганізації систем; ураховує інтегративність процесів; вивчає внутрішні і зовнішні взаємозв'язки системи; визнає значну роль зовнішнього (інформаційного) середовища в процесі руху та еволюції системи [6, с. 499–500].

Для сучасного лінгводидактичного дослідження характерний *комплексний, міждисциплінарний, підхід* до наукового осмислення актуальних проблем, зокрема врахування антропологічного, когнітивного, герменевтичного, соціокультурного, комунікативно-функціонального, психолінгвістичного досвіду тощо. У площині сучасної філософії освіти комплексний підхід визначає специфічні риси наукової діяльності, сприяє утвердженню в ній *принципу методологічного плюралізму*, більш об'єктивному розгляду й поясненню суті та особливостей функціонування лінгвометодичних фактів. Методологія наукових досліджень формується на основі аналізу провідних тенденцій. За ствердженням П. Сауха, "... характер сучасної науки визначає *холістична тенденція*, в рамках якої посилюється інтеграція наукових досліджень на полях полідисциплінарного дослідження і культивується особлива цінність – здібність нелінійно і цілісно мислити" [10, с. 65]. *Холістичний підхід* у лінгводидактичних дослідженнях визначає цілісність наукової теорії.

Розглянуті методологічні підходи відображають тенденції розвитку сучасної лінгводидактики. В аналітико-синтетичній дослідницькій діяльності лінгводидактичного спрямування методологічні підходи виконують такі основні функції: гносеологічну, інтерпретаційну, оцінювальну, проектувальну, дослідно-експериментальну, рефлексивну, – що характеризують тип організаційної культури наукової діяльності як проектно-технологічний. Висвітлена методологія передбачає проведення експериментального дослідження в природних умовах формування мовної особистості, які забезпечують її навчальну, зокрема мовленнєву, активність на якісно новому рівні, співвідносному з особистісно орієнтованою парадигмою. Іншими словами, сучасне дослідження лінгвометодичних проблем потребує методології, адекватної вихідним положенням особистісно орієнтованої лінгводидактики, це зумовлює не лише переосмислення методів наукового пізнання, а й методологічну рефлексію, свідомий методологічний самоаналіз, що сприяє перегляду дослідником уявлень про організацію власної наукової діяльності, її методологічний інструментарій.

Підсумовуючи, зазначимо, що розглянуті положення становлять методологічні орієнтири наукового пошуку лінгводидактичного спрямування. Окреслені методологічні знання є необхідною базою для ефективного проведення сучасного дослідження в галузі теорії і практики навчання української мови. Уміння вченого продуктивно володіти наведеними методологічними знаннями в організації наукової діяльності та під час лінгводидактичного діалогу свідчить про його методологічну культуру. Пропонований матеріал не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Окремого вивчення потребують питання перспектив розвитку системно-синергетичного підходу в лінгводидактичних дослідженнях; доцільності використання методологічного плюралізму в розв'язанні наукових завдань лінгводидактичного спрямування; застосування кількісних методів аналізу лінгвометодичних процесів; проектування системи формування україномовної

особистості учня з урахуванням освітніх інновацій; моделювання варіативних методик навчання української мови в різних ланках освітньої системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М. : Наука, 1987. – 263 с.
3. Климова К. Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : [монографія] / К. Я. Климова. – Житомир : РУТА, 2010. – 560 с.
4. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : [збірник статей] / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 460 с.
5. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – [2-е вид., виправлене і доп.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
6. Лузік Е. В. Системно-синергетичний підхід проектування особистісно орієнтованих дидактичних технологій у вищій технічній школі / Е. В. Лузік, Н. В. Ладогубець // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : зб. матеріалів міжнар. науково-практичної конференції, 22-24 квітня, 2009 р., Київ – Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2009. – С. 498–505.
7. Митрофанова О. Д. Традиционное и новое в методике преподавания русского языка как иностранного / О. Д. Митрофанова // Язык и культура в филологическом вузе. Актуальные проблемы изучения и

- преподавания : сборник научных трудов ; ред.-сост. А. Н. Щукин. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина; Филоматис, 2006. – С. 181-189.
8. Новиков А. М. Методология научного исследования / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. – 280 с.
 9. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / Ирина Михайловна Румянцева. – М. : ПЕР СЭ; Логос, 2004. – 319 с.
 10. Саух П. Ю. Новий образ освіти в контексті ідей сталого розвитку суспільства / П. Ю. Саух // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : зб. матеріалів міжнар. науково-практичної конференції, 22-24 квітня, 2009 р., Київ – Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2009. – С. 63–74.
 11. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навчальний посібник] / [О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'янченко та ін.] ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.